

CARL SCHMITT I BALDO BOGIŠIĆ

Cilj je ovog rada prikazati odnos Carla Schmitta spram Balda Bogišića. Carl Schmitt (1888. – 1985.), jedan od najznačajnijih europskih pravnika i filozofa prava i politike u prošlom stoljeću, nije se mogao susresti s Baldom Bogišićem (1834. – 1908.), znamenitim cavtatskim pravnikom i polihistorom te tvorcem Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru (OIZ) (1888.) za života ovog potonjeg. Međutim, stjecajem obiteljskih okolnosti, Schmitt 1925. godine ljetuje u Cavtatu, gdje se dublje upoznao i nedvojbeno ostao fasciniran Bogišićevim likom i djelom. Pisani tragovi o Schmittovim cavtatskim danima sačuvani su u trima različitim izvorima: njegovoj korespondenciji, njegovu dalmatinskom putopisu te, konačno, u njegovim dnevnicima iz tog vremena. Schmitt je smatrao kako je Bogišić jedan od malobrojnih „Velikih Ilira“ tijekom cjelokupne povijesti tog prostora, tj. onih epohalnih osobnosti koje su utjelovile genius loci Ilirije: njeno jedinstvo u različitosti tradicija množine religija, naroda i jezika. Pored toga, Schmitt je Bogišića, uz Švicarca Eugena Hubera (1849. – 1923.), smatrao najvećim kodifikatorom civilnog prava uopće. U radu će se nastojati objasniti razlozi ovakva Schmittova laudativnog odnosa prema Bogišiću te pokazati zbog čega nam Schmittova razmatranja otvaraju nova vrata za produbljeno čitanje i razumijevanje lika i djela Balda Bogišića.

Ključne riječi: Bogišić, Carl Schmitt, kodifikacija, OIZ, Cavtat

1. Uvodne napomene

Naslov ovih kratkih i preliminarnih razmatranja vjerojatno će na prvi pogled izazvati čuđenje. Carl Schmitt (1888. – 1985.), jedan od najvećih i najznačajnijih kontinentalnih europskih pravnika u 20. stoljeću, bio je tek dvadesetogodišnji student u trenutku kada je s ovoga svijeta otišao Baldo Bogišić (1834. – 1908.), jedan od najznamenitijih pravnika i polihistora Jugoistočne Europe te stvaratelj u svjetskim razmjerima jedinstvenog Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru. Međusobno se nisu poznavali. Bogišićeva kodifikacija, kruna njegova života i djela, stupila je na snagu točno u danima Schmittova dolaska na ovaj svijet, u srpnju 1888. godine. Ipak, Schmitta je životna sudbina koje desetljeće i pol nakon Bogišićeve smrti nanijela u njegov rodni Cavtat, gdje se dublje upoznao i nedvojbeno ostao fasciniran značajnim tragovima Bogišićeva postojanja te njegovim epohalnim ostvarenjima. Taj Schmittov susret s Bogišićevom ostavštinom nastojat će se ocrtati u ovom prilogu.

Pored toga što je bio jedan od najvećih i najznačajnijih kontinentalnih europskih pravnih znanstvenika u 20. stoljeću, posebice u sferi javnog prava, Schmittov *opus* izvršio je nadasve relevantan utjecaj na čitav niz srodnih disciplina, u rasponu od politologije preko filozofije do teologije. Schmittov konsekventan antiliberalni diskurs, usredotočen, *inter alia*, na jake figure poput diktatora, suverena, pa čak i *Führera* – što ga je u jednom razdoblju života dovelo u neposrednu političku blizinu potonjega, priskrbivši mu nimalo laskavu titulu „krunskog pravnika Trećeg Reicha“ (*der Kronjurist des Dritten Reiches*) – sve do danas gotovo magnetski privlači pojedine vodeće mislioce današnjice, ne samo desne

već i lijeve političke provenijencije, u rasponu od Alaina de Benoista preko Giorgia Agambena do Slavoj Žižeka, povezane kritikom postojeće liberalne demokracije i pokušajima promišljanja njene alternative¹.

Kako se taj *kolos* europske pravne misli prošlog stoljeća zatekao 1925. godine u „malome mistu“ Cavtatu i kako se ondje „u duhu“ susreo s Baldom Bogišićem, nedvojbeno najvećom figurom tog dalmatinskog drevnog urbanog mikrokozmosa?²

Odgovor na to pitanje treba tražiti u Schmittovim obiteljskim odnosima sredinom dvadesetih godina prošlog stoljeća. Njegova tadašnja zaručnica, kao buduća supruga, potjecala je iz srpske obitelji iz kontinentalne Hrvatske te su ljeta 1925. godine proveli na vjereničkom putovanju po Dalmaciji³. U okviru tog putovanja – od 29. kolovoza do 16. rujna – Schmitt boravi u Cavtatu, smjestivši se u tamošnjem Franjevačkom samostanu Gospe od Snijega. Pisani tragovi o Schmittovim, očito duboko doživljenim, cavtatskim danima sačuvani su u trima različitim izvorima: njegovoj korespondenciji, njegovu dalmatinskom putopisu te, konačno, u njegovim dnevnicima iz tog vremena. Središnja figura svih Schmittovih napomena o Cavtatu nedvojbeno je Baldo Bogišić.

Nadamo se da će razmatranja koja slijede pobuditi i zanimanje profesora Drage Roksandića – korifeja naše povijesne znanosti i jednog od najvećih poznavatelja Bogišićeva lika i djela – kojemu ih sa zahvalnošću posvećujemo u povodu njegova jubileja.

2. Schmitt i Bogišićeva biblioteka

Bogišić, Schmitt i Samostan Gospe od Snijega. Kako je ta cavtatska redovnička ustanova spojila „u duhu“ ovu dvojicu iznimnih pravnika?⁴ Prema volji Bogišićeve sestre, Marije Bogišić-Pohl (1837. – 1920.), njegove jedine nasljednice, iznimno značajna biblioteka velikog pravnika, zajedno s vrijednim zbirkama, trebala je biti trajno smještena u navedeni samostan kao „Bogišićev muzej i biblioteka“. Međutim, do smještaja te institucije u prostor

¹ Literatura o Schmittu danas je gotovo nepregledna. Stoga upućujemo svega na tri uvodna djela u kojima se može naći daljnja relevantna literatura o njemu: Paul Noack, *Carl Schmitt. Eine Biographie*, Berlin 1993; Reinhard Mehring, *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie*, München 2009; Jens Meierhenrich – Oliver Simons (ur.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*, Oxford 2016; u našoj sredini, filozofski je relevantan sljedeći kraći prinos: Mario Kopic, „Carl Schmitt *redivivus*“, u: *Proces Zapadu. Metapolitički ogledi*, Dubrovnik 2003, 27 i sl.; usp. i Slaven Ravlič, *Suvremene političke ideologije*, Zagreb 2003, 134 i sl.

² Literatura o Bogišiću također je sve obuhvatnija. Stoga upućujemo samo na do sada najvažnije, kao i na najnovije knjige u kojima je sadržana i mnogobrojna daljnja literatura o njegovu liku i djelu: Niko S. Martinović, *Valtazar Bogišić, I. Istorija kodifikacije crnogorskog imovinskog prava*, Cetinje 1958; Werner Zimmermann, *Valtazar Bogišić 1834–1908. Ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte in 19. Jahrhundert*, Wiesbaden 1962; Surja Pupovci, *Valtazar Bogišić*, Podgorica 2004; Josip Kregar – Vlaho Bogišić – Dalibor Čepulo – Petar Miladin – Slaven Ravlič – Filip Hameršak, *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, Zagreb 2011; Zoran P. Rašović, *Bogišićeve pravne izreke. Skladnosti između rimskopravnog i crnogorskog narodnog vrela*, Podgorica 2016.

³ O Schmittovu životu u toj godini, uključujući i putovanje po Dalmaciji, v. npr. Mehring, *Carl Schmitt*, 193 i sl.

⁴ O povijesti i značenju tog Franjevačkog samostana v. Justin V. Velnić – Anđelko Badurina, *Samostan Snježne Gospe u Cavtatu: 1484–1984*, Cavtat 1984.

Franjevačkog samostana nikada nije došlo. U vrijeme Schmittova boravka kod cavtatskih fratara, Bogišićeva je biblioteka bila smještena u jednu prostraniju kuću u središtu Cavtata koju je nakon Bogišićeve smrti stekla njegova sestra. Budući da su, prema volji Bogišićeve sestre, kustosi njegove biblioteke i zbirki bili upravo navedeni franjevci, nije teško razvidjeti kako se Schmitt našao usred Bogišićeva knjižničkog blaga⁵.

Što je Schmitt kazao o tom blagu? U njegovu pismu od 14. rujna 1925., upućenom Rudolfu Smendu (1882. – 1975.), jednom od najvećih njemačkih znanstvenika javnog prava u 20. stoljeću⁶, objavljenom prvi put tek prije nekoliko godina, Schmitt ističe sljedeće:

„Ovdje sam u biblioteci velikog južnoslavenskog pravnika Bogišića mogao lijepo raditi te sam imao čudestan boravak. Biblioteka koja obuhvaća 18.000 svezaka, prelijepi je spomenik bogatog i veličanstvenog života; ona očito ima svoju posebnu sudbinu, jer neće biti prodana nikakvom antikvaru, niti će biti pripojena nekoj većoj biblioteci, već stoji ovdje u potpunom miru i tišini, pod prividom skrbi koju bi trebao izvršavati jedan dokoni franjevac“⁷.

U svojim dnevnicima, pak, objavljenima za ovo razdoblje tek 2018. godine, Schmitt ističe da se „lijepo nastanio u Franjevačkom samostanu“ te da „svakodnevno vadi bilješke iz Bogišićeve biblioteke“⁸. Fascinacija Bogišićevom bibliotekom očito je u tih nekoliko tjedana provedenih u Cavtatu prerasla u fascinaciju Bogišićevim likom i djelom.

3. Schmitt i Bogišićev lik

Smatrajući, kako smo vidjeli, da je Bogišićeva biblioteka „prelijepi spomenik bogatog i veličanstvenog života“ nezina negdašnjeg vlasnika, Schmitt je posvetio nekoliko laudativnih redaka u svom pismu Smendu i osobi Balda Bogišića:

„Bogišić potječe iz ovog gnijezda (Cavtata, op. a.) od 700 stanovnika te je ovdje – premda je živio u Rusiji (kao profesor u Odesi), Njemačkoj, Italiji, Francuskoj, Crnoj Gori, Austriji, Mađarskoj – bio njegov lijepi zavičaj“⁹.

⁵ Općenito o Bogišićevoj biblioteci, njenoj povijesti i fundusu, pa i u razdoblju u kojem je Schmitt boravio u Cavtatu, v. Stjepan Kastropil, „Bogišićeva biblioteka u Cavtatu“, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 2, 1951, 48 i sl.

⁶ O Smendovu životu i djelu v. npr. Clemens Bogedain, „Rudolf Smend: Ein Beitrag zum Leben und Wirken eines großen deutschen Staatsrechtlers des 20. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung seiner Staatskirchen-, Bundestreue- und Integrationslehre“, *Jahrbuch der Juristischen Zeitgeschichte*, 15, 2014, 194 i sl., s uputama na daljnju literaturu.

⁷ Carl Schmitt – Rudolf Smend, „Auf der gefährlichen Straße des öffentlichen Rechts“. *Briefwechsel Carl Schmitt – Rudolf Smend 1921–1961.*, Berlin 2012, 48 i sl. Navedeno pismo je na srpski jezik preveo Luka Breneselović, jedan od najvećih poznavatelja Bogišićeva djela u mladem naraštaju te urednik nadasve relevantnog izdanja *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti*, I-II, Beograd 2011. Pismo je objavljeno pod naslovom „Jedno pismo Karla Šmita iz Cavtata (1925)“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 61, 2013, 342 i sl. U nastavku služili smo se Breneselovićem prijevodom, uz odgovarajuće prilagodbe našem materinskom jeziku. Usput, zanimljivo je spomenuti kako Schmitt ističe u svom dnevniku iz 1924. da je prilikom jednog svojeg posjeta Smendu razgovarao s njim i o Bogišiću! To dokazuje da je Schmitt već prije dolaska u Cavtat ponešto znao o liku i djelu tog znamenitog pravnika; Schmitt, *Der Schatten Gottes. Introspektionen, Tagebücher und Briefe 1921 bis 1924*, Berlin 2014, 333.

⁸ Schmitt, *Tagebücher 1925 bis 1929*, Berlin 2018, 6.

⁹ Schmitt – Smend, „Auf der gefährlichen Straße“, 49.

Polazeći od sadržaja Bogišićeve biblioteke, u kojoj se ogledao njegov raskošni poliglotizam, stečen ponajprije životnim iskustvom u svim navedenim sredinama te utjelovljen u njegovu doista višejezičnom opusu, Schmitt iznosi jednu od svojih središnjih misli o ljudima i kulturi onog prostora Jugoistočne Europe koji prema antičkom nazivu *Illyricum*, politički reaktualiziranom u pretprošlom stoljeću u Napoleonovim Ilirskim pokrajinama te potom u ilirskom pokretu, on jednostavno naziva *Ilirijom*¹⁰:

„Čitava višejezičnost ilirskog duha zrcali se u ovoj biblioteci. Sada razumijem zašto je autor Vulgate, sveti Jeronim, morao biti Ilir“¹¹.

Da bi se pokušala u potpunosti shvatiti navedena Schmittova napomena o Bogišićevoj „ilirskoj“ višejezičnosti, nužno je iščitati njegov kratak, no filozofijski nadahnjujući „dalmatinski putopis“ pod naslovom *Ilirija. Zapisi s putovanja Dalmacijom*, objelodanjen neposredno nakon završetka tog putovanja, pri kraju iste, 1925. godine¹².

U navedenom putopisu Schmitt ističe da je sama bit Ilirije „nevjerojatna veza različitih rasa, ilirskog prastanovništva, Grka, Kelta, Rimljana, Germana, Slavena i Mongola, fantastična mješavina jezika i religija, zrak prepun demona, poganske antike, rimskog i grčkog kršćanstva, gnostike i Islama... Sve rase koje su se naselile u Iliriji od ove su zemlje dobile nešto novo i postale nositeljima posebnog ilirskog duha“¹³.

Navedena ilirska *unitas in diversitate*, smatra Schmitt, objavila se na izravan i poseban način u mediju jezika. Ilirija je „velika pozornica moćne i sudbonosne povezanosti mnogih naroda i jezika“¹⁴. Takva se njezina višejezičnost napose utjelovila u „Velikim Ilirima“, kako Schmitt naziva najveće duhove navedenog prostora tijekom povijesti:

„Veliki Iliri ne stvaraju romantičnu glazbu, već imaju jezik. Govore dakako puno jezika. Čini se kao da su im svi europski jezici poznati, kao da u ilirskom duhu leži neka posebna, jako čudna vrsta višejezičnosti“¹⁵.

Imenujući pojedine „Velike Ilire“ kao najveće osobe toga podneblja od antičkih vremena do 20. stoljeća, Schmitt je među te rijetke odabranike uvrstio i Balda Bogišića:

„Ilirija, zemlja Dioklecijanova, svetog Jeronima, evangeličkog teologa Flaciusa Illyricusa, biskupa Strossmayera, velikog, mnogojezičnog pravnika Bogišića, kipara Meštrovića, njemačkog pjesnika Theodora Däublera ili mladoga, u ratu poginuloga Srbina Bojića, jedinog velikog herojskog pjesnika koji je istaknuo Svjetski rat“¹⁶.

No, kakva je zapravo narav te „ilirske višejezičnosti“, koja se ozbiljila *par excellence* i u „mногоjezičnog pravnika Bogišića“? Schmitt o tome donosi nadasve značajne uvide, smatrajući da je ta višejezičnost „posebna spremnost duha, odricanje od utilitarizma samo praktičnog sporazumijevanja, to je sposobnost da se drugome jeziku dopusti da poput

¹⁰ O nastanku ilirskog ideologema v. općenito Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb 2008.

¹¹ Schmitt – Smend, „Auf der gefahrenvollen Straße“, 49.

¹² Schmitt, „Illyrien. Notizen von einer dalmatinischen Reise“, *Hochland*, 23, 1925, 293 i sl. Taj „dalmatinski putopis“ ponovno je objavljen u: Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916-1969*, Berlin 1995, 483 i sl. Navedeni Schmittov kratki tekst prevela je 2015. na hrvatski jezik Renata Trischler, čiji smo prijevod uglavnom slijedili, međutim, za sada je, nažalost, dostupan samo na mrežnim stranicama (*Večernjakova blogosfera*).

¹³ Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos*, 484.

¹⁴ *Ibid.*, 486.

¹⁵ *Ibid.*, 485.

¹⁶ *Ibid.*, 486.

pratitelja hoda rame uz rame, s njim razgovarati kao sa čovjekom, ne uzimati ga poput oruđa u ruku¹⁷. Prema njegovu zaključnom shvaćanju o ovoj temi, „to je jedino moguće u zemlji granica, tamo gdje je u ljudima ostalo zajedništvo opsežne povijesti utemeljene na mnoštvu iskustava, a posebice iz polutisućljetne borbe s Islamom. Balkan je granica između Azije i Europe i to u intenzivnijem smislu negoli je to Rusija“¹⁸.

Poznavatelji Schmittova djela neće lako na prvi pogled u navedenim rečenicama, prožetim toposima poput „zajedništva“, „moćne i sudbonosne povezanosti mnogih naroda“, „hoda rame uz rame“ i „ljudskog razgovora“, prepoznati autora rasprave *Der Begriff des Politischen*, jednog od ključnih i nadasve utjecajnih kraćih radova filozofije politike u prošlom stoljeću, koja doslovce od svojih prvih rečenica pojam „neprijatelja“ (*der Feind*), odnosno razlikovanje prijatelja i neprijatelja postavlja na razinu konstitutivnog pojma čitavog svijeta politike¹⁹.

Premda bi se u ovom kontekstu na površinskoj razini moglo reći da je Schmitta možda „razblažilo“ mediteransko ozračje cavtatskog ljeta te ga potaknulo na (za njega) netipična razmatranja o suživotu i zajedništvu, ne treba zaboraviti da je taj veliki njemački pravnik bio izraziti poklonik Renéa Guénona (1886. – 1951.), izuzetnog prošlostoljetnog otkrivačelja i pronositelja tradicijskih mudrosnih i sakralnih učenja. Središnji metafizički pojam Guénonove misli svakako je primordijalna tradicija (*tradition primordiale*), kao iskon svekolike duhovnosti u svijetu, koja se različito očituje u različitim vremenima i među različitim narodima, počivajući, međutim, uvijek na temeljnom i dubokom duhovnom jedinstvu²⁰. Iako se Schmitt s Guénonovim djelom susreo, po svemu sudeći, tek u tridesetim godinama 20. stoljeća, njegova shvaćanja o jednosti u mnogolikosti Ilirije kao da su na neki način misaono nagovijestila i predodredila mogućnost susreta s Guénonovim razmatranjima o *tradition primordiale* i pojedinačnim duhovnim tradicijama kao njenim očitovanjima u različitim mjestima, vremenima i narodima²¹.

Imajući sve navedeno u vidu, mora se zaključiti da nam je Schmitt svojim razmišljanjima pružio nov i do sada nepoznat ključ za razumijevanje Balda Bogišića. Bogišić, jedan od malobrojnih Schmittovih „Velikih Ilira“, bio je jedini pravnik među tim rijetkim osobnostima u posljednjim dvama tisućljećima koje su na najpotpuniji način utjelovile *genius loci* Ilirije: njeno jedinstvo u različitosti tradicija množine religija, naroda i jezika. I doista,

¹⁷ Ibid., 487.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, München – Leipzig 1932, u kojem jedna od prvih rečenica glasi: „Die spezifisch politische Unterscheidung, auf welche sich die politischen Handlungen und Motive zurückführen lassen, ist die Unterscheidung von Freund und Feind“ („Specifično političko razlikovanje, na koje se mogu svesti politička djelovanja i motivi, jest razlikovanje prijatelja i neprijatelja“); o navedenoj Schmittovoj raspravi v. npr. Ernst-Wolfgang Böckenförde, „Der Begriff des Politischen als Schlüssel zum staatsrechtlichen Werk Carl Schmitts“; u: *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Frankfurt am Main 1991, 344 i sl.

²⁰ Literatura o Guénonu danas je također gotovo nepregledna. Stoga upućujemo jedino na recentan pregled: Philippe Faure (ur.), *René Guénon. L'appel de la sagesse primordiale*, Paris 2015, s uputama na izvorna djela i daljnju sekundarnu literaturu. U našoj sredini, od malobrojnih radova, filozofski je posebice poticajan sljedeći kratki uvod: Kopic, „Novi srednji vijek“, *Behar: časopis za književnost i društvena pitanja*, 140/23, 2018, 20 i sl.

²¹ Detaljnije o odnosu Schmitta spram Guénona v. npr. Cristiano Grottanelli, „Mircea Eliade, Carl Schmitt, René Guénon, 1942.“, *Revue de l'histoire des religions*, 219, 2002, 325 i sl.

kada se promatra Bogišićev lik i djelo u njegovoj cijelosti, čovjek se ne može oteti dojmu o tom cavtatskom pravniku i poliglottu kao velikom sjedinitelju univerzalnog i lokalnog, latinstva i slavenstva, učenog i običajnog prava. Ta se Bogišićeva *unitas in diversitate* posebice očitovala u njegovoj kodifikaciji kao najvećem od svih njegovih djela i o tome će svakako biti riječi dalje u tekstu. No, potrebno je prije svega razmotriti što je Schmitt sâm rekao o tom kodifikatorskom veledjelu.

4. Schmitt i Bogišićevo djelo

U svom već spomenutom pismu Smendu od 14. rujna 1925., Schmitt prije svih ostalih stvari ističe da je Bogišić „autor Crnogorskog zakonika iz 1888“²². U navedenom kontekstu Schmitt posebice ističe „da je toj kodifikaciji Karl Dickel posvetio cijelu jednu panegiričku knjigu, kako bi je preporučio povjerenstvu za izradu Njemačkog građanskog zakonika kao uzor“²³. Znana je činjenica da je Bogišić zajedno s tim poznatim njemačkim sucem i profesorom u nekoliko navrata, između 1883. i 1885., kritički raščlanio svaki propis budućeg *Opšteg imovinskog zakonika*²⁴. No, u našem je kontekstu važnije da Schmitt ni jednom riječju nije doveo u pitanje Dickelovu ocjenu o izvrsnosti i uzornosti Bogišićeve kodifikacije. Štoviše, u daljnjem tijeku pisma Smendu sasvim je razvidno implicitno Schmittovo pristajanje uz Dickelovo mišljenje, uz određene dodatne, iznimno zanimljive opaske:

„Prvo mi se činilo da ovdje vidim posebno, historijsko značenje malih zemalja te sam domišljao da su još samo Crna Gora i Švicarska (sa svojim znamenitim Huberom) sposobne za kodifikaciju te da mogu iznjedriti velikog zakonodavca (*Législateur*). To međutim samo dokazuje da je vrijeme kodifikacija, Likurga i Solona prošlo, isto kako je prošlo vrijeme i mnogih drugih simpatičnih stvari. Ono što mi je ovdje postalo jasnim jest značenje velikih država“²⁵.

Navedeno Schmittovo razmatranje, usprkos svojoj kratkoći, iznimno je važno te bogato nadasve značajnim misaonim motivima i nijansama. Krećući se na tragu spomenutog Dickelova panegirika, čini se da je Schmitt ponajprije bio mišljenja da su jedino male zemlje, poput Crne Gore ili Švicarske, u stanju donijeti kodifikacije te „poroditi“ lik velikog zakonodavca. „Veliki Ilir“ Baldo Bogišić, uz velikog švicarskog pravnika Eugena Hubera (1849. – 1923.), očito je jedini takav *Législateur* u općim razmjerima! Teško je i zamisliti veće laude od ovih. Kriterij kojim se rukovodio Schmitt pri ovakvoj iznimno isključivoj pozitivnoj selekciji jest bez sumnje izvornost određene kodifikacije kao zakonodavnog djela. Crnogorski *Opšti imovinski zakonik* (OIZ) i švicarski *Zivilgesetzbuch* (ZGB) nedvojbeno čvrsto povezuje – pored magistralnog nomotehničkog umijeća toliko udaljenog od uobičajenog epigonskog oponašanja već postojećih kodifikacija – njihova

²² Schmitt – Smend, „*Auf der gefahrenvollen Straße*“, 48.

²³ Ibid. Schmitt kao „panegiričku knjigu“ spominje sljedeću raspravu o Bogišićevoj kodifikaciji: Karl Dickel, *Über das neue bürgerliche Gesetzbuch für Montenegro und die Bedeutung seiner Grundsätze für die Kodifikation im allgemeinen mit Bemerkungen über den neuen Entwurf eines deutschen bürgerlichen Gesetzbuches*, Marburg 1889. U Parizu je 1891. godine izašao i francuski prijevod te rasprave.

²⁴ Zimmermann, *Valtazar Bogišić*, 189 i sl. Bogišić je s Dickelom bio u prijateljskim odnosima.

²⁵ Schmitt – Smend, „*Auf der gefahrenvollen Straße*“, 49.

autohtonost, tj. utemeljenost u običajnom pravnom svijetu sredina u kojima su ta dva zakonika nastala²⁶.

U upravo raščlanjenoj prvoj citiranoj rečenici, za razliku od maločas, opet nailazimo na „pravoga“ Schmitta, mislioca često usredotočena na jake figure politike i prava. Ovaj put glavni protagonisti nisu diktator²⁷, suveren²⁸ ili *Führer*²⁹, već *Législateur* kao veliki zakonodavac. No, riječ je nedvojbeno o istoj vrsti fascinacije.

I druga navedena rečenica koja se odnosi na Bogišićevu kodifikaciju također nam otkriva tipične topose Schmittova mišljenja. U njoj Schmitt, ne odustajući nipošto od svog iznimno pohvalnog mišljenja o Bogišiću, zaključuje da je doba kodifikacija i velikih zakonodavaca zapravo završilo. Implicitno nazivajući Bogišića imenima slavnih starogrčkih zakonodavaca Likurga i Solona, tj. na sasvim jednak način kojim ga je emfatički izvorno nazvao još 1872. godine dubrovački grof Niko Pucić (1820. – 1883.), prilikom prvih vijesti o tome da će baš Bogišić biti crnogorski kodifikator³⁰, Schmitt smatra da je vrijeme takvih velikih zakonotvornih pojedinaca za nama. Teško je iz sačuvanog teksta pisma sa sigurnošću zaključiti što je Schmitta točno navelo na tada avangardan zaključak o ulasku u postkodifikacijsku i postkodifikatorsku eru, ali čini se da je i u ovom kontekstu smatrao kako vrijeme „malih zemalja“ (*kleine Länder*) definitivno iščezava, podcrtavajući na koncu značenje „velikih država“ (*große Staaten*)³¹. Ne treba biti krajnji upućenik u Schmittovo

²⁶ Općenito o Bogišićevoj kodifikaciji v. knjige navedene u bilj. 2, s uputama na daljnju literaturu; o švicarskom građanskom zakoniku (ZGB) i njezinu tvorcu Eugenu Huberu v. npr. Franz Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen 1967, 488; Srđan Šarkić – Dragoljub Popović, *Veliki pravni sistemi i kodifikacije*, Beograd 2005, 186 i sl., s uputama na daljnju literaturu. U pogledu utemeljenosti crnogorskog OIZ-a u običajnom pravnoj kulturi, najbolje je krenuti od razmatranja samog njegova kodifikatora; v. Baldo Bogišić, „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“, u: *Izabrana djela. Tom IV. Studije i članci*, Podgorica – Beograd 2004, osobito IV. pogl. „Zakonik prema običaju“, 216 i sl.; u običajnom pravu kao izvoru prava u švicarskom ZGB-u v. npr. Eugen Bucher, „Rechtsüberlieferung und heutiges Recht“, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 8, 2000, 432 i sl., osobito 474 i sl.

²⁷ V. npr. Schmitt, *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, München 1921; o Schmittovu konceptu diktature v. recentno Duncan Kelly, „Carl Schmitt’s Political Theory of Dictatorship“, u: Meierhenrich – Simons (ur.), *The Oxford Handbook*, 217 i sl., s uputama na daljnju literaturu.

²⁸ V. npr. Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin 1922, koja sadrži (str. 9) jedno od najpoznatijih Schmittovih određenja: „Souverän ist, wer über den Ausnahmestand entscheidet“ („Suveren je onaj koji odlučuje o izvanrednome stanju“); o navedenom Schmittovu djelu v. recentno, Miguel Vatter, „The Political Theology of Carl Schmitt“, u: Meierhenrich – Simons (ur.), *The Oxford Handbook*, 245 i sl., s uputama na daljnju literaturu.

²⁹ V. npr. Schmitt, „Der Führer schützt das Recht“, *Deutsche Juristen-Zeitung*, 39, 1934, 945 i sl.

³⁰ Pucićevo pismo Bogišiću od 2. srpnja 1872., u kojemu, priopćavajući mu vijest da se najozbiljnije priprema Bogišićevo imenovanje za crnogorskog kodifikatora, doslovce ističe sljedeće: „Evo te dakle u tvome životu Solona i Likurga Crne Gore i Brda, ali što nijesu bili ni Solun ni Likurgo nagradjeni od velike države, kakome je Rusija, i male države kakova je Crna Gora“; pismo je prvi put objavio 2016. godine Rašović, *Bogišićeve pravne izreke*, 85. Posebno je interesantno istaknuti da grof Pucić, osim spominjanja Solona i Likurga na koje nailazimo i u Schmitta, izričito spominje i opreku „male i velike države“, što također čini i Schmitt u svojih nekoliko maloprije citiranih rečenica o Bogišićevoj kodifikaciji. Je li moguće da je Schmitt imao u rukama ovo davno Pucićevo pismo u vrijeme dok je iz Cavtata pisao Rudolfu Smenduu?

³¹ U povijesno-teorijskom smislu, navedeni je fenomen prvi put raščlanio poznati talijanski civilist i pravni teoretičar Natalino Irti tek krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća u svom fundamentalnom radu „L’età della decodificazione“, *Diritto e società*, 5, 1978, 613 i sl., no krećući se u znatno drukčijem kontekstu od Schmittova.

djelo da bi se u navedenom razlikovanju vidjela jezgra kasnije razvijenog shvaćanja o kraju klasične novovjekovne državnosti, na čije mjesto stupa koncept „veleprostora“ (*Großraum*) i njemu pripadno carstvo (*Reich*), s korjenitim posljedicama i za do tada uvriježeni koncept zakonodavstva³².

Bez obzira na navedene dalekosežne Schmittove koncepcije koje znatno nadilaze našu temu, ostaje činjenica da je veliki njemački pravnik i mislilac smatrao kako je Bogišić jedan od malobrojnih „Velikih Ilira“ i „velikih zakonodavaca“. Polazeći od navedenih Schmittovih uvida, u zaključku ovog priloga pokušat će se razvidjeti u kojoj se mjeri njegovo inovativno shvaćanje Bogišića može prepoznati u samom Bogišićevu djelu.

5. Zaključne napomene

Kao što se može vidjeti, sukladno sa Schmittovim shvaćanjem, Bogišić je, kao svaki „Veliki Ilir“, na egzemplaran način zrcalio samu bit „ilirstva“: jedinstvo u različitosti tradicija množine religija, naroda i jezika. U Bogišićevu slučaju, i pravnih tradicija. Ima li navedeno, do sada neotkriveno Schmittovo shvaćanje, utemeljenje u samom Bogišićevu djelu?

Schmitt se nije pobliže pozabavio tim pitanjem u pogledu različitosti pravnih tradicija. Stoga preostaje na njegovu tragu pokušati odgovoriti kako u tom smislu stoji stvar sa samim Bogišićevim veledjelom, crnogorskom kodifikacijom? U svojevrsnome manifestu svojih kodifikatornih nastojanja, naslovljenom *Povodom crnogorskog građanskog zakonika. Nekoliko riječi o načelima i metodu usvojenim pri izradi*, Bogišić između temeljnih takvih načela ističe i sljedeće: „Da bi se izbjegao svaki dualizam, ili rascijep u pravu, i da se olakša spajanje između novijeh i starijeh elemenata, valja da se prvi uvode takim načinom, da između svih njih bude stajalo uzajamno i neprekidno općenje“³³. Na drugome mjestu, u svojoj temeljnoj raspravi *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*, Bogišić ovu temeljnu misao formulira na sljedeći način: „Primjena nove stvari u zakonik treba da se učini načinom kako će ostati u neprestanoj živjoj i neposrednoj uzajamnoj svezi sa narodnim životom i pravilima koja otuda organski potekoše, te se s njima stopiti u jednu cjelinu i time izbjeći svaki mogući dualizam u pravu“³⁴. Navedeno unutarnje obilježje kodifikacije nužno će djelovati i daleko onkraj „male zemlje“: „Spoljašnje odnošaje ne mogući i ne trebajući gubiti iz vida, zakonik valja da u isto vrijeme pruži priliku Crnogorcima, da steku opći pojam o pravu u inostranstvu; a inostrancima, da imaju ideju o osobinama crnogorskoga prava“³⁵.

Kako je razvidno na temelju navedenih Bogišićevih izričaja, njegova kodifikacija sadrži među svojim odredbama i znatan broj institucija koje ne potječu iz običajnog prava, već predstavljaju za narodni život „novu stvar“. Riječ je tu, naravno, o institucijama nastalima

³² V. ponajprije Schmitt, *Völkerrechtliche Großraumordnung und Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*, Berlin 1939; o Schmittovim konceptima „veleprostora“ i „carstva“ v. recentno Oliver Simons, „Carl Schmitt's Spatial Rhetoric“, u: Meierhenrich – Simons (ur.), *The Oxford Handbook*, 776 i sl., s uputama na daljnju literaturu.

³³ Bogišić, „Povodom crnogorskog građanskog zakonika. Nekoliko riječi o načelima i metodu usvojenim pri izradi. Pismo jednom prijatelju“, u: *Izabrana djela*, 7.

³⁴ Isti, „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“, u: *Izabrana djela*, 159.

³⁵ Isti, „Povodom crnogorskog građanskog zakonika“, u: *Izabrana djela*, 7.

u okviru višestoljetne tradicije europskog učenog prava (*Gelehrtes Recht*), utemeljene na rimskim pravnim izvorima³⁶. Bogišić je nastojao na svaki način postići jedinstvo tih dviju različitih pravnih tradicija, težeći premostiti svaki dualizam ili rascjep u svijetu prava. Podsjećajući se ovdje na činjenicu da su određene odredbe Bogišićeve kodifikacije imale svoj temelj i u osmanskoj pravnoj tradiciji³⁷, čini se neupitnim kako je Schmittova intuicija da je Bogišićeva veličina, kao i svakog od malobrojnih „Velikih Ilira“, bila u tome da je povezivao u organsko i čvrsto svezano jedinstvo različite tradicije „zemlje Ilirije“, odnosno da je stvarao posebnu ilirsku *universitas in diversitate*, čak i ako se u pojedinim krajnjim slučajevima to jedinstvo moglo očitovati u stvarnosti kao *coincidentia oppositorum*. Stoga zaključno valja istaknuti da iznesena Schmittova razmatranja, premda uzgredan plod jednog davnog cavtatskog ljetovanja, mogu otvoriti sasvim nova vrata za produbljeno čitanje i razumijevanje lika i djela Balda Bogišića.

Na samom kraju naših razmatranja, kao svojevrsan *post scriptum*, s obzirom na osobu slavljenika kojem smo posvetili ovaj prilog, nadalje je zanimljivo istaknuti kako je Schmitt također bio shvaćanja da je opisano ilirsko jedinstvo kao „zajedništvo opsežne povijesti utemeljene na mnoštvu iskustava“ moguće jedino u „zemlji granica“ (*in einem Lande der Grenzen*) te da je u tom smislu *Ilirija* u napose intenzivnom smislu granica između Europe i Azije³⁸. Drugim riječima, pravo i produbljeno zajedništvo među ljudima moguće je jedino na granici velikih svjetova u dugovjekoj povijesnoj utemeljenosti. Nisu li život i djelo našeg jubilaranta, profesora Drage Roksandića, i sami u svojoj punini posvećeni upravo takvom zajedništvu?

³⁶ Općenito o utjecaju rimske pravne tradicije na Bogišićevu kodifikaciju v. npr. Antonio Zocco-Rosa, „Influssi di diritto romano sur una legislazione Slavo-serba“, u: *Mélanges G. Cornil*, II, Paris 1926, 634 i sl.; Nevenka Bogojević-Gluščević, „Rimska pravna pravila u zakonjačama Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru“, *Istorijski zapisi*, 78/1-4, 2005, 7 i sl.; Marko Petrak, „Imovinskopravne *regulae iuris* u Bogišićevu zakoniku i njihovo aktualno značenje“, u: *Bogišić i kultura sjećanja*, 98 i sl.; Isti, „Rimski temelji uređenja zablude (*error*) u Bogišićevu zakoniku“, u: Nenad Hlača (ur.), *Povijest i sadašnjost građanskih kodifikacija*, Rijeka 2014, 85 i sl.; Rašović, *Bogišićeve pravne izreke*, posebice 219 i sl. Sâm Bogišić na nekoliko mjesta posebice ističe koje je institucije, pripadne rimskoj pravnoj tradiciji, ugradio u OIZ. Tako u svojem spisu „Povodom crnogorskog građanskog zakonika“ (11) kao primjere takvih institucija navodi posjed (*possessio*), dosjelost (*usucapio*), zastaru (*praescriptio*), služnosti (*servitutes*) te hipoteku (*hypotheca*), dok na drugome mjestu, u svojoj temeljnoj raspravi „Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori“ (208), ističe kako su takvi elementi i „...*dolus, culpa, error, vis* itd.“

³⁷ O utjecaju osmanske pravne tradicije na Bogišićevu kodifikaciju v. npr. Anita Blagojević, „Kratka paralela između uvodnog dela Medžela i završnog dela Bogišićevog crnogorskog imovinskog zakonika“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 36/53, 1938, 81 i sl.; Mehmed Begović, „Sličnosti između Medžele i Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 5, 1954-1955, 33 i sl.

³⁸ Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos*, 487.